

נושאי לימוד לבחינה בכלכלה

2 יחידות לימוד

שאלון מספר 801

מטרות תכנית הלימודים

- הנבחנים יפתחו חשיבה רציונאלית המביאה בחשבון גבולות, מגבלות וויתורים הנדרשים לשם השגת מטרות בחיים. בדרך זו ירכשו מיומנויות לצורך קבלת החלטות נבונות.
- הנבחנים יכירו את שפת הכלכלה ויוכלו ליישם תאוריות כלכליות לצורך הבנת המציאות.
- הנבחנים יכירו את המציאות החברתית-כלכלית בישראל ויוכלו להבין אותה ולנתח אותה.

נושאי הלימוד

1. מבוא
2. מחסור, בחירה וויתור
3. עקומת גבול אפשרויות הייצור (עקומת התמורה)
4. תעסוקה ואבטלה
5. הון אנושי וצמיחה כלכלית
6. שוק – ביקוש והיצע
7. שוק העבודה
8. כשלי שוק והתערבות הממשלה
9. אי-שוויון ועוני
10. מושגי יסוד במאקרו-כלכלה
11. תקציב המדינה
12. גלובליזציה

הערה

מומלץ להיכנס לאתר של מפמ"ר מדעי החברה, שכתובתו היא www.education.gov.il/hevra, ולעיין במסמך [תכניות הלימודים בחטיבה העליונה בהלימה לשעות ההוראה](#), המופיע במסגרת ההודעות והעדכונים בדף הבית (תחת בחינות בגרות). מסמך זה מקיף את תוכני הלימוד הנדרשים שיושם עליהם

דגש בבחינות הבגרות בשנת תשע"ד (2014) – תשע"ה (2015). כמו-כן מוצעות בו אסטרטגיות חשיבה במקביל לתכנים. על הנבחן לעקוב אחר הפרסומים באתר זה לקראת כל מועד בחינה.

בקובץ שלפניכם נמצאת תכנית הלימודים בכלכלה. עליכם ללמוד את כל הפרקים בתכנית למעט פרק 11 ובכפוף למסמך ההלימה.

פרק 1: מבוא

מטרות

- הנבחנים יבינו במה עוסק מדע הכלכלה ומה הופך אותו למדע.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להבחין בין תאוריה כלכלית או ניתוח אנליטי של תופעות, ובין הערכה שיפוטית-ערכית של מדיניות כלכלית.
- הנבחנים יכירו ויבינו מושגי יסוד ורעיונות תאורטיים ויהיו מסוגלים להשתמש בהם.
- הנבחנים יכירו מושגים הקשורים לכלכלה החדשה (כגון תקשורת מחשבים, אינטרנט, e-mail, e-commerce, ICQ, מיקרוסופט, נפסטר, Web Site, טלפון, מיקרוסופט, לווייני תקשורת).
- הנבחנים יהיו מסוגלים לאתר ולזהות את העמדות והעקרונות של הצדדים בוויכוח.
- הנבחנים יטפחו סקרנות בנושא.
- הנבחנים יפתחו חשיבה אנליטית.
- הנבחנים יפתחו חשיבה ביקורתית.

סוגיות מרכזיות

1. האם כלכלה היא מדע?
2. במה עוסקת הכלכלה?
3. על מה מתווכחים כלכלנים ומדוע?

רעיונות מרכזיים

1. **תאוריה מדעית:** תאוריה היא קובץ הנחות (היפותזות) והמסקנות הנגזרות מהן. תאוריה היא תרגיל לוגי: אם ההנחות נכונות, המסקנות נכונות. בפיתוח תאוריה משתמשים במודלים. בניית מודל כלכלי (מודל גרפי, מודל מתמטי) נועדה לחקור היבט מסוים של הכלכלה. המודל מתאר יחס כמותי בין פרמטרים (למשל: בין הכנסה לצריכה, בין מחיר לכמות מבוקשת), או חוזה התפתחות ומפרש את הממצאים.
2. כלכלה היא מדע במדעי החברה החוקר את הבעיות החברתיות הקשורות לבחירה. הכלכלה חוקרת כיצד פרטים, פירמות, ממשלות וארגונים אחרים בוחרים, ואיך בחירות אלה קובעות את השימוש של החברה במשאביה. הכלכלה עוסקת בניסוח תאוריות פורמליות ובמחקר אמפירי.

3. לכל תחום של פעילות אנושית יש היבטים כלכליים: מלחמה ושלום, תרבות, מדע, דת, חינוך, בריאות, פנאי, ספורט, אופנה, טיפוח היופי, איכות סביבה, חופש, צדק, ילודה ותמותה, נישואין וגירושין, גידול ילדים, הזדקנות, הגירה, פגעי טבע, בצורת, שיטפון, מגפות.
4. אף-על-פי שכלכלה היא מדע, כלכלנים מתווכחים ביניהם על:
- תיאור המציאות או תחזית לגבי השלכות עתידיות של מדיניות.
 - פרשנויות שונות של תיאור המציאות.
 - ערכים שונים: אידאולוגיות, תפיסת עולם כלכלית-חברתית, סדרי עדיפויות חברתיים ופוליטיים.
- דוגמה: **אבטלה**. אפשר להצביע על נתונים כמותיים של האבטלה (מספר מובטלים, משך האבטלה, תכונות דמוגרפיות של המובטלים, פיזורם הגאוגרפי וכדומה); אפשר לבחון את הסיבות לגידול באבטלה (למשל, העברת מפעלי טקסטיל לחו"ל) ואת ההשפעה הצפויה של פעולות שנועדו לצמצם אבטלה (קיצוץ דמי אבטלה, הקמת מפעלים); אפשר להתווכח על ממדי התועלת והעלות (הנזק) הכלכליים-חברתיים הנובעים מקיומה של אבטלה או מן הפעולות לצמצום האבטלה. ניתוח כזה עשוי להוליך למסקנות שונות בהתאם לשוני הערכי-אידאולוגי בין הצדדים בוויכוח.
5. האם אפשר להבחין היטב בין טענה פוזיטיבית לטענה נורמטיבית? ברמה העקרונית, הבחנה זו היא אבן יסוד בחשיבה הכלכלית. לפיה, אפשר לנתח במדויק ובאופן אובייקטיבי קשרים בין משתנים כלכליים, תוצאות של מדיניות כלכלית ומשמעות של נתונים ומידע אחר, במקרים שבהם קיימים חילוקי דעות לגבי ההמלצות, הערכים ותפיסת העולם.
- דוגמה: **בריאות**. הקביעה כי סל בריאות בהיקף של 24 מיליארד ש"ח לשנה, שהוא נמוך מזה המוענק ברבות ממדינות אירופה, יאפשר רמת בריאות לאוכלוסייה – היא טענה כמותית פוזיטיבית. הטענה שהמדינה אחראית לבריאות הציבור ולאספקת שירותי בריאות ברמה המקובלת ברוב מדינות העולם המערבי, היא טענה **נורמטיבית**. בשנים האחרונות, בעקבות התפתחויות מחשבתיות בתחום ההיסטוריה, במדעי ההתנהגות ובמדעי החברה, עלו הסתייגויות מן היכולת לבצע הבחנה חדה בין טענה פוזיטיבית לטענה נורמטיבית. ההסתייגויות נובעות מכך שיש שאלות שאין עליהן תשובות חד-משמעיות, למשל: מהן עובדות? האם השקפת העולם מנחה גם את דרכי המדידה ואת אופן האיסוף של החומר? האם מהפכת המידע 'מסננת' מידע? האם תיתכנה פרשנויות שונות לאותם ממצאים? האם קיים דיווח תקשורתי 'אובייקטיבי'? מטרת הדיון היא להביא את הנבחרים לחשיבה ביקורתית כדי שיוכלו להעריך ולשפוט את הטענות הכלכליים השונים.
6. **כלכלה חדשה** היא הכינוי לתחומים החדשים שהתפתחו בעיקר משנות ה-90 של המאה ה-20 כמו: תקשורת מחשבים, אינטרנט, e-commerce, e-mail ועוד. לכלכלה החדשה קשורים מונחים ותופעות כמו: מיקרוסופט, icq, נפסטר, Web Site, שיחת ועידה, פורומים, צ'אטים, סורק, מצלמה דיגיטלית, טלפון סלולרי, לווייני תקשורת, אתרי אינטרנט, סיור וירטואלי במוזאון ועוד. כלכלה זו קשורה קשר הדוק לתהליך הגלובליזציה, ויש לה השפעה גדולה על המשק הישראלי.

מושגי יסוד

מדע, תאוריה מדעית, מודל, קביעה פוזיטיבית ונורמטיבית, כלכלה חדשה

פרק 2: מחסור, בחירה וויתור

מטרות

- הנבחנים יבינו את המשמעות של תופעת המחסור ויבינו שהיא נמצאת ביסודם של מודלים כלכליים ומהווה בסיס לחשיבה כלכלית.
- הנבחנים יהיו מסוגלים לקשור בין תופעת המחסור ובין הוויתור הראלי.
- הנבחנים יבינו כי תהליך הבחירה והוויתור הוא תהליך של קבלת החלטות.
- הנבחנים יזהו את הדילמות האוניברסליות הנגזרות מתופעת המחסור ויהיו מסוגלים לבחון את אפשרויות ההתמודדות של פרטים ושל משקים עם דילמות אלה.
- הנבחנים יהיו מסוגלים לדון בדילמות שעמדו ועומדות בפני המשק הישראלי לאור המגבלות של המקורות, המטרות הכלכליות-חברתיות והקשיים הביטחוניים.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להבין ולנתח את המציאות הכלכלית הישראלית והעולמית.

מהותה של תופעת המחסור

סוגיות מרכזיות

1. תופעת המחסור
2. קביעת סדרי עדיפויות (בחירה)
3. מחיר כלכלי (ויתור)

רעיונות מרכזיים

1. לבני האדם רצונות וצרכים הדרושים לקיומם ולרווחתם.
2. הרצונות והצרכים של האדם מסופקים באמצעות מוצרים (סחורות ושירותים).
3. כדי לייצר את המוצרים נחוצים מקורות (משאבים) שכמותם במשק מוגבלת. המקורות המשמשים בתהליך הייצור נקראים 'גורמי ייצור'.
4. סוגי המקורות הם:
 - גורמי ייצור טבעיים – קרקע, מים, מחצבים, אנרגיית השמש
 - גורם ייצור עבודה (הון אנושי) – כושר העבודה של אנשים, הידע שלהם, ההשכלה, המיומנות והכישרון המשמשים אותם לייצור סחורות ושירותים.
 - הון פיזי (ראלי) – מכונות וציוד, מבנים ומלאי, מעשה ידי אדם, הנוצרים בתהליך של השקעה
5. השקעה: תהליך יצירת הון פיזי והון אנושי באמצעות מקורות מוגבלים העומדים לרשותו של המשק.

6. משאבים זמינים בהווה הם פרי השקעה בעבר. ללא ויתור לא תהיה השקעה.
7. השקעה במשק מתבטאת בתוספת של תשתית, של מבנים, של ציוד ושל מלאי הסחורות.
8. יש להבחין בין השקעה ובין חיסכון, בין הון ראלי (פיזי) ובין הון נומינלי (כסף = אמצעי חליפין).
9. תופעת המחסור (נדירות) מתבטאת בפער הקיים תמיד בין רצונותיהם של הפרטים ובין המקורות העומדים לרשותם לסיפוק רצונות אלו.
10. בעיית המחסור מובילה לדילמה של בחירה. כל בחירה היא גם ויתור.
11. תהליך הבחירה נעשה בדרך רציונלית: פרטים וחברות בוחרים בין האפשרויות העומדות בפניהם על-ידי השוואה בין התועלת ובין הויתור הראלי (המחיר הכלכלי). הכלכלנים מניחים כי הבחירה האנושית נעשית באופן רציונלי. הנחה זו היא מהותית בניתוח הכלכלי. עם זאת, הביקורת על תקפותה של הנחת יסוד זו – שהבחירה היא רציונלית – הפכה לאחרונה לנושא דיון ומחקר בשיח הכלכלי.

מושגי יסוד

תופעת המחסור, בחירה, ויתור, trade off – תמורה, גורמי ייצור, גורמים טבעיים, גורם ייצור עבודה, הון פיזי, הון נומינלי, סך כל העלות האלטרנטיבית, עלות אלטרנטיבית שולית, השקעה, הון אנושי

הדילמות הנגזרות מתופעת המחסור

סוגיות מרכזיות

1. בעיות היסוד הנגזרות מתופעת המחסור
2. האם בעיות היסוד קיימות תמיד, בכל תקופה ובכל משטר כלכלי-חברתי?
3. דרכי ההתמודדות עם בעיות היסוד הללו

רעיונות מרכזיים

1. מחסור הוא תופעה אוניברסלית המתקיימת בכל יחידה כלכלית ובכל זמן.
2. המחסור מעמיד כל משק בפני ארבע שאלות יסוד:
 - מה לייצר וכמה לייצר?
 - איך לייצר? (טכנולוגיית הייצור – למשל, טכנולוגיות עתירות-הון או עתירות-עבודה)
 - עבור מי לייצר? (למשל, איך לחלק את התפוקה)
 - מי מקבל את ההחלטות הכלכליות ובאיזה תהליך הן מתקבלות?
3. ההתמודדות עם בעיות היסוד נעשית על-פי **סולם עדיפויות** של היחידות הכלכליות במשק.
4. למשטרים כלכליים שונים סולם עדיפויות שונה, שממנו נגזרת המדיניות הכלכלית: תכנון מרכזי, כלכלת שוק, כלכלה מעורבת ברמות שונות של התערבות הממשלה.

מושגי יסוד

תכנון מרכזי, שוק חופשי, כלכלה מעורבת, ייצור יעיל, סולם עדיפויות

פרק 3: עקומת גבול אפשרויות הייצור (עקומת התמורה)

מטרות

- הנבחנים יבינו את מהותו של המודל הכלכלי ויבינו שהוא מהווה תשתית להבנת מודלים כלכליים בתחום המיקרו-כלכלה ובתחום המאקרו-כלכלה.
- הנבחנים יהיו מסוגלים לנתח את תופעת המחסור באמצעות מודל כלכלי (עקומת גבול אפשרויות הייצור או עקומת התמורה).

סוגיה מרכזית

כיצד מנתחים את תהליך קבלת ההחלטות במשק באמצעות מודל כלכלי?

רעיונות מרכזיים

1. מודל כלכלי הוא מבנה דמיוני המתאר קשרים כלכליים. המודל הוא בעל תכונות פשוטות די הצורך כדי לאפשר דיון במשתנים הרלוונטיים ביותר לניתוח הבעיה ולהבנת המציאות. תכונותיו קרובות למדי למציאות כדי שנוכל להסיק מהמודל המופשט מסקנות בעלות משמעות ממשית. המודל אינו תיאור המציאות, אבל הוא מאפשר ללמוד עליה ולהבין את הקשרים הכלכליים. המודל מניח הנחות, והמסקנות תקפות רק אם ההנחות נכונות. ניתן להציג את המודל באופן גרפי או באמצעות פונקציה מתמטית.
דוגמה למודל: עקומת גבול אפשרויות הייצור.
2. המודל של גבול אפשרויות הייצור מבוסס על ארבע ההנחות האלה:
 - במשק מייצרים רק שני מוצרים (בהצגה דו-ממדית).
 - כמות גורמי הייצור היא נתונה וקבועה.
 - הידע הטכנולוגי הוא קבוע ונתון.
 - מייצרים ביעילות.
3. אפשר למיין את צירופי התפוקות על-פי הקבוצות האלה:
 - צירופים אפשריים (על העקומה ובתוך העקומה)
 - צירופים לא-אפשריים (מחוץ לעקומה)
4. המחיר הכלכלי של ייצור כמות מסוימת ממוצר אחד שווה לויתור הנדרש בתפוקת המוצר השני (סך העלות האלטרנטיבית).
5. המחיר הכלכלי לייצור יחידה נוספת של מוצר נתון כרוך בתוספת ויתור מהמוצר האחר (עלות אלטרנטיבית שולית).
6. ייצור לא יעיל (הימצאות בתוך עקומת התמורה) כרוך בבזבוז משאבים.
7. הנקודה שבה ייצא המשק על העקומה היא תוצאה של תהליך הבחירה.
8. תהליך קבלת ההחלטות מושפע מתמריצים, מטעמים ומשינויים פוליטיים, כלכליים ותרבותיים.
9. לרוב, ההחלטות הן שילוב של רצונות הפרטים והעדפותיהם עם מבנה ההעדפות של מדיניות מאקרו-כלכלית של הממשלה ועם ההחלטות של גופים פוליטיים ומוסדיים.

מושגי יסוד

מודל כלכלי, תעסוקה מלאה, ייצור יעיל, ייצור לא-יעיל, מחיר כלכלי, סך כל ההוצאה האלטרנטיבית, הוצאה אלטרנטיבית שולית, יעילות, אבטלה, עקומת אפשרויות הייצור, תנועה על העקומה (בחירת סל מוצרים), תנועה של העקומה: צמיחה או נסיגה, צירופים אפשריים ובלתי-אפשריים, צירופים יעילים ובלתי-יעילים

פרק 4: תעסוקה ואבטלה

מטרות

- הנבחנים יבינו את סוגיית האבטלה ויקשרו בינה ובין הנושאים שנלמדו עד כה.
- הנבחנים יכירו ויבינו את ההגדרות ואת המושגים הקשורים לנושא האבטלה.
- הנבחנים ילמדו בשיטת החקר: הצגת הבעיה, שימוש בנתונים ודיון בנושא מנקודות ראות שונות – כלכלית, חברתית, אישית.

סוגיות מרכזיות

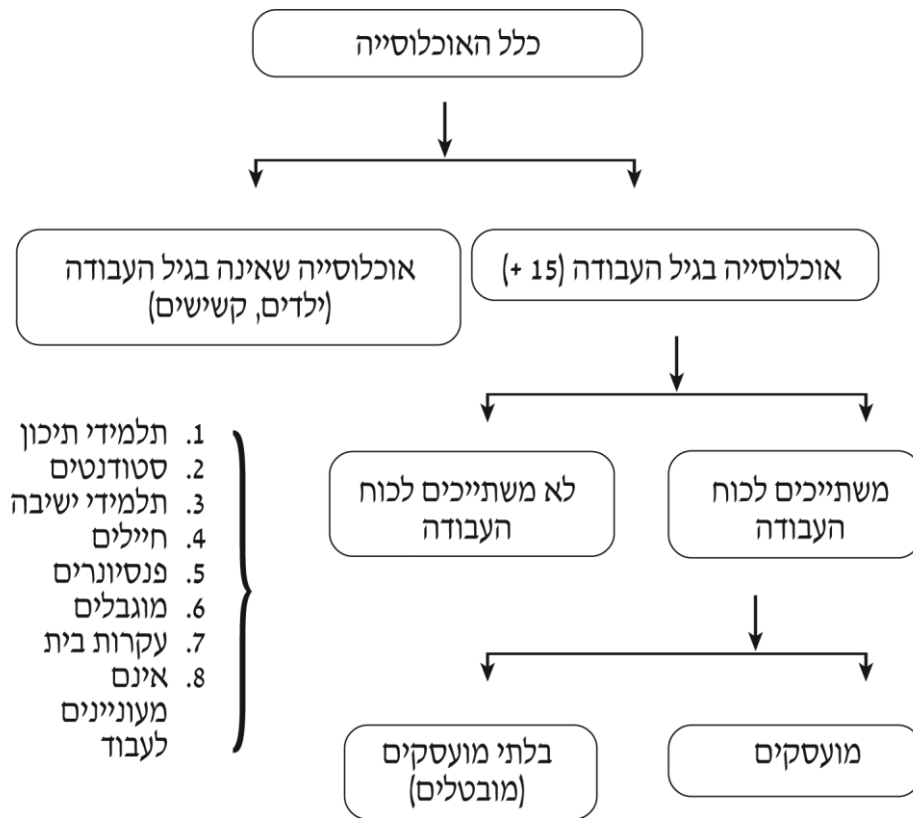
1. כיצד מגדירים אבטלה?
2. מהם סוגי האבטלה?
3. מהו מחיר האבטלה לפרט ולמשק מנקודת מבט כלכלית ומנקודת מבט חברתית?

רעיונות מרכזיים

1. מושג האבטלה מתייחס לכל גורמי הייצור: אבטלה של הון פיזי, של קרקע ושל הון אנושי (עובדים).
2. אבטלה של הון אנושי קיימת כאשר מי ששייך לכוח העבודה אינו מועסק.
3. אבטלה היא מצב של שימוש חסר במשאבים במשק.
4. התיאור הגרפי של האבטלה: המשק נמצא בתוך עקומת גבול אפשרויות הייצור (עקומת התמורה). לפיכך, ניתן להגדיל ייצור של מוצר אחד ללא ויתור כלכלי (ללא מחיר כלכלי).
4. סוגי האבטלה: אבטלה גלויה, אבטלה חיכוכית, אבטלה מבנית, אבטלה סמויה.
5. גורמים שעלולים להעמיק את האבטלה במשק (לפחות בטווח הקצר) הם שינויים מבניים, למשל: שינויים טכנולוגיים, שינויים ברמת ההשכלה הנדרשת (הון אנושי), הגירה (כולל הגירת עבודה).
6. קיימת זיקה בין רמת ההשכלה ובין הסיכוי להיות מובטל.
7. אבטלה גורמת לנזקים כלכליים-חברתיים רבים: אובדן תוצר, סבל אנושי, מתחים חברתיים ואי-יציבות פוליטית.

מושגי יסוד

אבטלה, אבטלה חיכוכית, אבטלה מבנית, אבטלה גלויה, אבטלה סמויה, תעסוקה מלאה, אוכלוסייה בגיל העבודה, משתייכים לכוח העבודה, מועסקים ומובטלים

פרק 5: הון אנושי וצמיחה כלכלית

מטרות

- הנבחנים יבינו כיצד משתמשים במודל כלכלי.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להשתמש במודל עקומת גבול אפשרויות הייצור לניתוח שאלה כלכלית מעשית ואקטואלית.
- הנבחנים יבינו את הקשר בין אבטלה, הון אנושי וצמיחה כלכלית.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להשתמש במושגים 'הון אנושי' ו'צמיחה כלכלית' לניתוח שאלה כלכלית מורכבת שיש לה כמה היבטים.
- הנבחנים יבינו כיצד מתרחשת צמיחה כלכלית ומהם מחוללי הצמיחה.
- הנבחנים יבינו את תרומת ההון האנושי לצמיחה הכלכלית.
- הנבחנים יבינו את הזיקה שבין עליית רמת החיים ובין צמיחה כלכלית של המשק.

סוגיות מרכזיות

1. מהי צמיחה כלכלית ומהי נסיגה כלכלית?
2. חשיבותה של הצמיחה הכלכלית
3. האם הצמיחה תורמת להעמקת אי-השוויון ולפגיעה באיכות הסביבה?
4. מי נהנה מצמיחה כלכלית – כולם? רק העשירים? איך מחולקים פירות הצמיחה הכלכלית בין הפרטים?
5. למה משמשים פירות הצמיחה – לצריכה? להשקעה?

רעיונות מרכזיים

1. צמיחה כלכלית, דהיינו, גידול בכושר הייצור של המשק, מתרחשת כאשר גדלה הכמות של גורמי הייצור העומדים לרשות המשק או כאשר חל שיפור טכנולוגי.
2. צמיחה כלכלית מתבטאת בתזוזה ימינה ולמעלה של עקומת התמורה.
3. קיימים כמה מדדים לצמיחה כלכלית, שהחשובים בהם: גידול בתוצר הלאומי הראלי, גידול בתוצר לנפש.
4. מחוללי הצמיחה במשק הם:
 - גידול בכוח העבודה ובאיכותו: גידול באוכלוסייה (ריבוי טבעי, הגירה), שינוי גיל הפרישה, שיפור באיכות ההון האנושי (איכות ההשכלה) ועלייה בפריון העבודה וההון
 - עלייה בכמות ובאיכות של ההון הפיזי: השקעה נקייה חיובית, שיפורים טכנולוגיים והמצאות (מחקר ופיתוח).
 - עלייה בהיקף המשאבים הטבעיים: גילוי מחצבים חדשים וכדומה.
5. תרומת הצמיחה הכלכלית:
 - גידול בסך השימושים במשק
 - עלייה ברמת החיים
 - גידול בהיקף ההשקעה
6. המחיר האפשרי של צמיחה כלכלית: גידול באי-השוויון בחלוקת ההכנסות במשק, פגיעה באיכות הסביבה.
7. נסיגה כלכלית: ירידה ביכולת הייצור של המשק עלולה להתרחש בעקבות הפחתה בכמות גורמי הייצור או באיכותם. התוצאה היא פגיעה ברמת השימושים, ובכלל זה פגיעה ברמת החיים.
8. הגורמים לתהליכי צמיחה ונסיגה במשק הישראלי מאז קום המדינה ועד היום הם פנימיים וחיצוניים: תנועות הגירה, שינויים ברמת ההשכלה, שינויים במדיניות הממשלה, שינויים בהרכב הייצור, מלחמות, משבר האנרגיה בעולם, גלובליזציה, ייבוא עובדים זרים, השקעות מחו"ל וזרימת הון.

מושגי יסוד

צמיחה כלכלית, נסיגה כלכלית, שיפורים טכנולוגיים, פריון עבודה, הון אנושי, תוצר לאומי, תוצר לאומי לנפש, השקעה נקייה

פרק 6: שוק – ביקוש והיצע

מטרות

- הנבחנים יבינו את ההתנהגות המתוכננת של הצרכנים.
- הנבחנים יבינו את ההתנהגות המתוכננת של היצרנים.
- הנבחנים יבינו מהו שוק ומהי תחרות משוכללת.
- הנבחנים יכירו את הפתרון של השוק לשאלות היסוד של הכלכלה ויבינו כיצד מודל כלכלי-התנהגותי מציע פתרון לשאלות יסוד אלו.
- הנבחנים יבינו כיצד נקבע מחיר השוק.
- הנבחנים יבינו כיצד פועל מנגנון שוק.*

סוגיות מרכזיות

1. התנאים לקיומה של תחרות משוכללת
2. הגישות השונות לפתרון בעיות היסוד של הכלכלה

רעיונות מרכזיים

1. קיימות גישות שונות לפתרון בעיות היסוד של הכלכלה. משטרים כלכליים-חברתיים שונים בוחרים כלי מדיניות התואמים תפיסות עולם שמקורותיהן תרבותיים, דתיים, היסטוריים ואידאולוגיים.
2. אמפירית ותאורטית אפשר להציג את כל החלופות לפתרון הבעיות על פני קו-רצף ששני קצותיו הם: – שוק חופשי ששוררת בו תחרות משוכללת, כאשר הפתרון לבעיות היסוד נקבע במערכת השווקים ('היד הנעלמה'). – רשות תכנון מרכזית, גוף ממשלתי מכריע ('היד הגלויה' או 'אצבע אלוהים').
3. 'היד הנעלמה' היא דימוי חזותי לכלכלת שוק, בניגוד ל'יד הגלויה' של הממשלה ול'אצבע אלוהים' המכוונת את ההתנהגות האנושית.
4. בכל משק מתקיימת במידה זו או אחרת כלכלה מעורבת, המשלבת התערבות ממשלתית וכלכלה חופשית. כלומר, על פני הרצף קיימת נקודה שבה מצוי המשק ושתואמת את התפיסה המקובלת במשק.
5. שוק הוא מסגרת (ממשית או וירטואלית) שנוצרים בה חליפין מרצון (מפגש רצונות בין הקונים ובין המוכרים של מוצר מסוים); שפרטים ועסקים בה (וגם הממשלה) מוכרים זה לזה וקונים זה מזה.
6. מקובל להבחין בין סוגים שונים של שווקים לפי מאפיינים עיקריים: שוק מוצרים, שוק הון, שוק של גורמי ייצור (למשל, שוק עבודה) ושווקים בין-לאומיים.
7. המודל הבסיסי המתאר אפשרות לפתרון יעיל במערכת השווקים הוא המודל של תחרות משוכללת. המודל מניח התנהגות רציונלית של היצרנים (פירמות) ושל הצרכנים (משקי בית).
8. המודל של תחרות משוכללת מתבסס על כמה הנחות יסוד. ההנחות מפשטות את הניתוח ומאפשרות הבנה טובה של המכניזם של השוק החופשי. זהו בסיס למחשבה, שאפשר לגזור ממנו מערכות התנהגות מורכבות יותר ולהבין את משמעותן של חריגות מתחרות משוכללת.

9. התנאים לקיומה של תחרות משוכללת:
- בשוק יש הרבה יצרנים קטנים וצרכנים קטנים שאינם תלויים זה בזה.
 - כל אחד מהיצרנים והצרכנים רואה לפניו את המחיר כנתון (Price Taker).
 - אין התערבות של הממשלה בשווקים.
 - אין התארגנויות והתאגדויות של יצרנים וצרכנים.
 - לכל יצרן ולכל צרכן יש מידע מלא על המוצרים שהוא מבקש לרכוש או למכור.
 - בכל שוק נמכר מוצר הומוגני אחד.
 - קיימת ניידות מלאה של גורמי הייצור.
10. במציאות, לרוב לא מתקיימות במדויק כל ההנחות של תחרות משוכללת. כמו-כן, הפתרון של השוק בתנאי תחרות משוכללת יכול להיות לא רצוי מסיבות אחרות (למשל, התחלקות ההכנסה, התחלקות ההון).
- ההפרות השכיחות של הנחות מודל התחרות המשוכללת:
- הממשלה נוהגת להתערב בשווקים רבים: היא יוזמת ייצור מוצרים ציבוריים ומוצרי זכות, היא מתערבת במנגנון השוק כדי לסייע למגזרים שונים במשק (על-ידי חקיקה, סובסידיות וכו') והיא מטילה מסים על מוצרים.
 - בשווקים שונים קיימות התארגנויות של יצרנים (מונופול, קרטל וכו'). חלק מההתארגנויות מאושרות על-ידי הממשלה וחלקן אינן מאושרות.
 - בשווקים שונים מתקיימות התארגנויות של צרכנים (כמו מונופסון).
 - לרוב אין לצרכנים וליצרנים נגישות לכל המידע הקיים בשוק, ולא תמיד המידע הקיים הוא אמין. כשל מידע בתחומים מסוימים מטיל על הממשלה את האחריות להגן על הצרכנים (בריאות, חינוך ועוד).
11. כשל מידע מאפיין שווקים רבים, במיוחד בתקופתנו, כאשר עלה מאוד חלקם של ההון האנושי והמידע בהרכב המוצרים.
12. בדרך כלל קשה לאפיין בשוק מסוים מוצר הומוגני אחד. מצב זה ניכר במיוחד בשוק העבודה.

מושגי יסוד

תכנון מרכזי, שוק, יד נעלמה, כלכלה חופשית, כלכלה מעורבת, שוק מוצרים, שוק עבודה, שוק הון, תחרות משוכללת, יצרן, צרכן, כשל מידע, מוצר הומוגני, מוצר ציבורי, מוצר זכות

התנהגות הצרכן

סוגיה מרכזית

הגורמים המשפיעים על התנהגותו המתוכננת של הצרכן

רעיונות מרכזיים

1. הכמות המבוקשת על-ידי הצרכן תלויה בכמה משתנים: מחיר המוצר, ההכנסה של הצרכן, מערכת הטעמים וההעדפות של הצרכן, מחירי מוצרים אחרים.
2. מקובל לנתח, בנפרד, את הקשר בין כל אחד מהמשתנים הללו ובין הכמות המבוקשת על-ידי הצרכן. כלומר, כאשר מנתחים את הקשר בין משתנה מסוים ובין הכמות המבוקשת, מניחים ששאר הפרמטרים נשארים ללא שינוי.
3. אוסף הצירופים של מחירים וכמויות מבוקשות (עבור רמה נתונה של הכנסה, טעמים ומחירי מוצרים אחרים) מתואר על-ידי עקומה יורדת משמאל לימין, שהיא עקומת הביקוש.
4. תנועה על עקומת הביקוש מבטאת את השינוי בכמות המבוקשת על-ידי הצרכן, שינוי הנובע משינוי במחיר, כאשר שאר התנאים שווים.
5. תנועה של עקומת הביקוש מתרחשת כאשר הצרכן משנה את הכמות המבוקשת בכל מחיר ומחיר, למשל בשל שינוי בהכנסה, בטעמים ובמחירי מוצרים אחרים.
6. שינוי בכל אחד מהמשתנים הנזכרים לעיל מביא לתזוזה של עקומת הביקוש. שינוי בהכנסה מגדיר שלוש אפשרויות: מוצרים תחליפיים, משלימים ובלתי-תלויים.
7. אפשר לאפיין את תגובתו של הצרכן לשינויים במחיר המוצר בדרכים שונות, למשל: האם המוצר חיוני בעיניו? האם זהו מוצר מותרות? האם קיימים תחליפים טובים בעיניו למוצר זה?
8. הגדרת גמישות הביקוש (ביחס למחיר) היא: שיעור השינוי בכמות המבוקשת הנובע משינוי בשיעור נתון במחיר המוצר.
9. עקומת הביקוש של מוצר בשוק מתקבלת על-ידי סיכום של עקומות הביקוש של הצרכנים הבודדים.

מושגי יסוד

התנהגות מתוכננת, כמות מבוקשת, חוק הביקוש, עקומת הביקוש, טעם, מוצרים תחליפיים, מוצרים משלימים, קבועי הביקוש, גמישות הביקוש

התנהגות היצרן

סוגיה מרכזית

הגורמים המשפיעים על התנהגותו המתוכננת של היצרן

רעיונות מרכזיים

1. היצרן מתכנן את הכמות המוצעת על-ידו למוצר נתון על-פי מחירו: כאשר המחיר עולה הוא מגדיל את הכמויות המוצעות ולהפך. התנהגות מתוכננת זו של היצרן נקראת **חוק ההיצע**.
2. הקשר בין מחיר המוצר ובין הכמות המוצעת על-ידי היצרן ניתן לייצוג על-ידי עקומת ההיצע עולה משמאל לימין.
3. שינוי בהתנהגות המתוכננת של היצרן מתרחש כאשר הוא מוכן להציע כמויות שונות בכל מחיר ומחיר של מוצר נתון. שינוי כזה ייגרם בעקבות שינויים בעלויות הייצור שלו (השכר שהוא משלם לעובדיו, עלות חומרי הגלם, שער הריבית וכו'), ברמת הידע הטכנולוגי ובפריון העבודה, בגורמי טבע (כמו גורמי מזג אוויר) ובשינויים בענפים אחרים. גורמים אלה נקראים **קבועי ההיצע**.
4. הביטוי הגרפי לשינוי בהתנהגותו המתוכננת של היצרן הוא שינוי המיקום של עקומת ההיצע של היצרן לאותו מוצר (תזוזה של העקומה).
5. עקומת ההיצע של הענף מתקבלת על-ידי חיבור אופקי של עקומות ההיצע של היצרנים הבודדים.
6. שינוי במספר היצרנים בענף מסוים ישנה את עקומת ההיצע של כל הענף.

מושגי יסוד

כמות מוצעת, חוק ההיצע, עקומת ההיצע, עלויות הייצור, שער הריבית, רמת הידע הטכנולוגי, פריון עבודה, קבועי ההיצע

שיווי-משקל בשוק של מוצר יחיד

סוגיה מרכזית

כיצד נקבע שיווי-משקל בשוק נתון ומהי משמעותו?

רעיונות מרכזיים

1. שיווי-משקל בשוק מתקיים כאשר כמות המוצרים שהצרכנים מוכנים לרכוש (הכמות המבוקשת) במחיר מסוים שווה לכמות המוצרים שהיצרנים מוכנים למכור (הכמות המוצעת). זהו שיווי-משקל יציב: כאשר נמצאים בו, אין סיבה לזוז ממנו; כאשר לא נמצאים בו, כוחות השוק יחזירו את השוק למצב של שיווי-משקל.
2. במחיר גבוה ממחיר שיווי-המשקל ייווצר עודף היצע שיביא לירידת המחיר.
3. במחיר נמוך ממחיר שיווי-המשקל ייווצר עודף ביקוש שיביא לעליית המחיר.

4. נקודת שיווי-המשקל חדשה תיווצר כאשר יחולו שינויים בביקוש או בהיצע (תזוזה של עקומת הביקוש או עקומת ההיצע).
5. שינוי משולב מתרחש כאשר הביקוש וההיצע זזים בו-זמנית. במקרה זה, יש לבחון את ההשפעה של תזוזות אלו על המחיר ועל הכמות של שיווי-המשקל.

מושגי יסוד

נקודת שיווי-המשקל, מחיר שיווי-המשקל, כמות שיווי-המשקל, עודף, חוסר, כמות משווקת, הוצאות צרכנים, פדיון היצרנים

פרק 7: שוק העבודה

מטרות

- הנבחנים יבינו שהכוחות הפועלים בשווקים אחרים פועלים גם בשוק העבודה.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להעריך את יתרונותיהם ואת מגבלותיהם של האיגודים המקצועיים.
- הנבחנים יכירו ויבינו תופעות של חוסר גמישות בשוק העבודה.
- הנבחנים יבינו את חשיבותו של ההון האנושי בשוק העבודה.
- הנבחנים יכירו את השינויים המבניים שהתרחשו בשני העשורים האחרונים במשק הישראלי ובעולם ויבינו את ההשלכות ואת ההשפעות שלהם על שוק העבודה.
- הנבחנים יכירו ויבינו את בעיית העובדים הזרים במשק הישראלי ויגבשו עמדה מנומקת בסוגיה זו.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להשתמש במודל של השוק.
- הנבחנים יהיו מסוגלים לנתח אחד מהשווקים החשובים במשק בעזרת המושגים התאורטיים והאמפיריים שנלמדו.

סוגיות מרכזיות

1. מהן הסיבות לכך שאיכות ההון האנושי של העובדים הפכה לגורם ראשון במעלה בשוקי העבודה בארץ ובעולם ומהן ההשלכות הכלכליות-חברתיות של תופעה זו?
2. האם יש מקום למעורבות הממשלה ביצירת מקומות עבודה ובצמצום האבטלה? האם אפשר לסמוך על מנגנון השוק בנושא זה?

רעיונות מרכזיים

1. בשוק העבודה המעסיקים מבקשים לשכור עובדים והעובדים מציעים את שירותיהם.
2. ככל שהשכר גבוה יותר, היצרן מצמצם את הכמות המבוקשת של עובדים, ולהפך.
3. שכר גבוה יכול לשמש תמריץ לפיתוח טכנולוגיות החוסכות בכוח-אדם. במדינות העולם השלישי, שהשכר בהן נמוך, התמריץ להכנסת טכנולוגיות חדשות הוא נמוך לעומת מדינות מפותחות.

4. משק הבית (המשפחה) מקבל שורה של החלטות :
- מי מבני המשפחה יעבוד מחוץ למשק הבית ובאיזה היקף?
 - מי ישקיע בהון אנושי בתקופה נתונה?
 - מי יעבוד במשק הבית ובאיזה היקף?
 - כמה פנאי יהיה לכל אחד?
5. ההחלטות המתקבלות במסגרת מערכת השיקולים שלעיל נגזרות ממכלול התכונות של בני המשפחה (השכלה, ניסיון מקצועי), מדרישות השוק (השכר המשולם) וממערכת ההעדפות של בני המשפחה.
6. שינויים מבניים במשק משפיעים על הביקוש לעובדים מסוגים שונים (עובדים מקצועיים ועובדים שאינם מקצועיים).
7. שינויים דמוגרפיים כגון הגירה, ילודה, הרכב הגילים, כמו גם מין, השכלה והכשרה מקצועית, חקיקה ונורמות – משפיעים כולם על היצע העבודה.
8. חלק מהעובדים במשק מאורגנים באיגוד מקצועי וחלק מהעובדים אינם מאורגנים באיגוד מקצועי.
9. מטרתו העיקרית של איגוד מקצועי היא להגן על זכויות העובד : שמירה על שכר מינימום ותנאים סוציאליים, מניעת שחיקה בשכר הראלי, מניעת פיטורים וכדומה.
10. בשני העשורים האחרונים התרחשו שינויים מבניים במשק העולמי והישראלי : שקיעת התעשיות המסורתיות וצמיחת תעשיות עתירות-ידע ועקב כך גידול בביקוש לעובדים בעלי הון אנושי והעלאת שכרם. כמו-כן חלה ירידה בביקוש לעובדים בעלי הון אנושי מועט, ושכרם ירד.
11. ליברליזציה בשוק העבודה – שוקי עבודה גלובליים הגדילו את ניידות העובדים. נוסף על הניידות של עובדים בעלי הון אנושי גבוה, בולטת התחרות בין מהגרים מהעולם השלישי ובין עובדים בעלי השכלה נמוכה במדינות המפותחות. תהליך זה גורם לגידול בפערי השכר ולצמצום הביטחון התעסוקתי.
12. עקב השינויים המבניים שצוינו לעיל עלה שיעור העובדים שאינם מאורגנים.
13. בישראל קיימת מדיניות מוצהרת להגבלת מספר העובדים הזרים.

מושגי יסוד

שוק העבודה, ביקוש עבודה, היצע של עבודה, שכר עבודה, אבטלה, שכר רשמי, מחסור בעובדים, איגוד מקצועי, שכר מינימום, תנאים סוציאליים, שחיקת שכר, שכר ראלי, מהגרי עבודה, שינויים מבניים, הון אנושי, פערי שכר, שוק העבודה (מועסקים לפי מין, רמת השכלה, ענפים, רמת שכר, יחסי עבודה)

פרק 8: כשלי שוק והתערבות הממשלה*

מטרות

- הנבחנים יבינו שקיימות סיבות כלכליות למעורבות הממשלה במשק בשל קיומם של כשלי שוק.
- הנבחנים יבחינו בין סיבות כלכליות למעורבות הממשלה, המתחייבות מכשלי שוק, ובין התערבות משיקולים אחרים (חברתיים, פוליטיים ועוד).
- הנבחנים יכירו ויבינו כמה מכלי המדיניות העומדים לרשות הממשלה להשגת מטרותיה.
- הנבחנים יהיו מסוגלים להעריך את עוצמת התערבותה של הממשלה בפעילות הכלכלית במשק.

סוגיה מרכזית

הסיבות להתערבות הממשלה במשק והכלים העומדים לרשותה לצורך זה

רעיונות מרכזיים

1. לעתים קרובות, כוחות השוק אינם מסוגלים לספק פתרון יעיל מבחינה כלכלית. במקרים אלו, שבהם קיימים כשלי שוק לסוגיהם, נדרשת התערבות הממשלה. בהקשר זה יש להדגיש את המקרים האלה: כשל תחרות (התאגדויות של יצרנים וצרכנים: מונופול, קרטל, מונופסון), מוצרים ציבוריים (כגון ביטחון), השפעות חיצוניות (כגון זיהום אוויר), כשל מידע (כגון היעדר מידע מלא בתחום הבריאות), וכמו-כן יתרונות לגודל (למשל, הולכת חשמל על-ידי חברה גדולה אחת יעילה יותר מהולכת חשמל על-ידי כמה חברות). אפשר גם להזכיר מדיניות ממשלה לייצוב המשק במצבי משבר שאינם נפתרים מאליהם (דפלציה ואינפלציה).
- * נושא זה יילמד לאחר דיון מעמיק בדרכי הפעולה של מנגנון השוק. כאשר תושג המטרה השנייה בפרק זה, תהיה לתלמיד תשתית ידע מתאימה לדיון מתקדם יותר בסוגיה של מדיניות חברתית-כלכלית, המצריכה התערבות ממשלתית לא רק במקרים של כשלי שוק (ראו פרק 9: אי-שוויון ועוני, עמ' 57).
2. ממשלות נוהגות להסדיר את השימוש במוצרי זכות (חינוך חובה, ביטוח חובה).
3. לעתים, ממשלה מתערבת גם במקרים שבהם השוק מספק פתרונות שאינם מקובלים מסיבות כלכליות-חברתיות (למשל, אספקת חינוך ובריאות).
4. ממשלות שונות זו מזו בגישתן האידאולוגית בנוגע למידת המעורבות הממשלתית הרצויה במשק. גישה זו נעה על רצף שבין שוק חופשי לתכנון מרכזי.
5. לעתים, ממשלות נוטות להתערב כדי לצמצם את אי-השוויון בהתחלקות ההכנסות. יש לכך היבטים כלכליים וחברתיים, כמו גם שיקולים של צדק חברתי.
6. ממשלות מפעילות מדיניות שנועדה להשגת יעדים חברתיים-לאומיים כגון קליטת עלייה.
7. הממשלה יכולה להתערב במשק בשלושה אופנים:
 - חקיקה ופיקוח (כגון חוק חינוך חובה, חוק שכר מינימום, קביעת תקנים למניעת זיהום אוויר).
 - מימון – העברת כספים לגופים שונים (כגון חוק הסיעוד המעביר משאבים לבתי-חולים פרטיים, תמיכה באוניברסיטאות ובמכללות האזוריות ועוד).

- ביצוע – ייצור או אספקת שירות (כגון ביטחון, מערכת בתי-המשפט, מערכת החינוך, מערכת הבריאות הממלכתית).
8. כלי ההתערבות המרכזי של הממשלה הוא התקציב שלה. התקציב כולל הכנסות והוצאות.
- הכנסות הממשלה: הכנסות ממסים (ישירים ועקיפים), איגרות, מלוות (פנים וחוץ), מענקים ורווחי חברות ממשלתיות.
- הוצאות הממשלה: הוצאות לצריכה ציבורית ולהשקעה ציבורית, סובסידיות ותשלומי העברה, הוצאות להחזרי חובות (קרן וריבית) והלוואות ליזמים.
9. גירעון תקציבי נוצר כאשר ההכנסות ממסים ומאיגרות קטנות מההוצאות לצריכה ציבורית, לסובסידיות, לתשלומי העברה ולהחזרי ריבית.

מושגי יסוד

כשל שוק, כשל תחרות, מוצר ציבורי, מוצר זכות, השפעות חיצוניות, יתרונות לגודל, מונופול, קרטל, מונופסון, כשל אינפורמציה (כשל מידע), תקציב ממשלה, מסים ישירים, מסים עקיפים, איגרות, מלוות-פנים, מלוות-חוץ, צריכה ציבורית, השקעה ציבורית, תשתית, סובסידיות, תשלומי העברה, קרן וריבית

פרק 9: אי-שוויון ועוני

מטרות

- הנבחנים יכירו ויבינו את הסיבות והגורמים לאי-שוויון בהתחלקות ההכנסות במשק.
- הנבחנים יבינו את ההשפעה של תפיסות חברתיות-כלכליות שונות על ממדי אי-השוויון במשק.
- הנבחנים יבינו את הקשרים שבין תופעות מאקרו-כלכליות כמו צמיחה, השקעה בחינוך, אבטלה, גלובליזציה, ובין ממדי אי-השוויון במשק.
- הנבחנים יבינו את ההשפעה של שינויים באי-השוויון על היקף העוני.
- הנבחנים יבינו שמנגנון השוק לבדו אינו מסוגל לפתור את שאלת העוני ואי-השוויון בחברה, ולפיכך נדרשת התערבות הממשלה.
- הנבחנים יבינו בעזרת ניתוח של כשלי שוק שהצורך במעורבות הממשלה לצמצום אי-השוויון הוא משיקולים כלכליים ולא רק משיקולים חברתיים.
- הנבחנים יהיו מסוגלים לנתח את המגמות בתחום העוני ואי-השוויון בחברה הישראלית.

אי-שוויון

סוגיות מרכזיות

1. הסיבות לאי-השוויון בהתחלקות ההכנסות והרכוש במשק
2. ההתמודדות של תפיסות כלכליות-חברתיות שונות עם שאלת אי-השוויון
3. הנזקים של גידול באי-השוויון בחברה
4. הקשר בין אי-שוויון ובין צמיחה כלכלית: ממצאים חדשים וויכוח רב-שנים
5. הסיבות העיקריות לגידול באי-השוויון בחברה הישראלית בעשורים האחרונים

רעיונות מרכזיים

1. אי-שוויון כלכלי מתבטא בכך שלרשותם של משקי בית שונים עומדת כמות שונה של מקורות.
2. הגורמים לאי-השוויון בין משקי הבית הם אלה:
 - הבדלים בבעלות על רכוש
 - הבדלים בבעלות על הון אנושי
 - הבדלים ביחס בין מספר המפרנסים למספר התלויים בהם
 - שוני בנתוני רקע דמוגרפיים ותרבותיים (מין, גיל, רובד חברתי, ותק בארץ ועוד)
 - גורמים חיצוניים הקשורים למבנה התעסוקה במשק (ענף כלכלי, מקצוע ועוד).
 - דפוסי צריכה וחיסכון
3. קיימים כמה מדדים לחישוב אי-השוויון. דרך החישוב המקובלת היא הצגת עקומת לורנץ וחישוב מדד גייני.
4. עקומת לורנץ ומדד גייני משמשים כלים לניתוח השוואתי של חברות שונות או של התפתחויות במשק מסוים לאורך זמן.
5. ההכנסה הממוצעת לנפש (או לנפש תקנית) מהווה אמת מידה לרמת החיים של משפחות במשק.
6. לדפוסי חלוקת ההכנסות במשק השלכות חברתיות, פוליטיות וכלכליות במערכות תרבותיות שונות.
7. הממשלה כמייצגת תפיסה כלכלית-חברתית יכולה להשפיע על ממדי השוויון בהתחלקות ההכנסות על-ידי:
 - מערכת המיסוי והתמיכות.
 - אספקת שירותים ציבוריים ומוצרי זכות (Merit Goods).
8. אי-השוויון בהתחלקות ההכנסה הכלכלית נקבע בשווקים מאחר שהוא מבטא את התחלקות ההכנסות בין גורמי הייצור הנוטלים חלק בפעילות הכלכלית.
9. אי-השוויון בהתחלקות ההכנסה הכלכלית אמנם נקבע בשווקים, אך מדיניות הממשלה משפיעה עליו בכך שגלומה בה השפעה חוזרת על השווקים. למשל: מערכת תשלומי ההעברה, כשלעצמה, עלולה ליצור תמריץ שלילי לעבודה; ירידת שכר בשוק העבודה עלולה ליצור תמריץ שלילי להשתלבות בפעילות כלכלית כאשר שאר התנאים שווים.
10. אי-השוויון בהתחלקות ההכנסה הפנויה נקבע על סמך היקף המסים ותשלומי ההעברה.
11. מתרבויות ההוכחות שאי-שוויון רב פוגע בצמיחה הכלכלית, לפחות במדינות מפותחות. הסיבות העיקריות לכך הן:

- ככל שאי-השוויון רב יותר וגדל מספרם של העניים, נפגעת הצמיחה הכלכלית. זאת, משום שהעניים מתקשים להשקיע בהון האנושי של ילדיהם, כך שבבגרותם הם לא יוכלו להשתלב בשוק העבודה הגלובלי שבו גדל הביקוש לעובדים עתירי הון אנושי.
- ככל שגדל מספר העניים, הממשלה (במדינות רווחה) נאלצת להפנות יותר משאבים תקציביים לתמיכה בנזקקים. הדבר פוגע ביכולתן של ממשלות להשקיע בתשתיות מעודדות צמיחה.
- 12. כיום מתעוררות שאלות לגבי יכולתה של מדינת הרווחה המודרנית להגשים את מטרותיה. לאור זאת יש חשיבה מחודשת בנושאים כלכליים-חברתיים.
- 13. שינויים מבניים, חברתיים, דמוגרפיים, אידאולוגיים, פוליטיים וגלובליים גרמו לגידול מהיר באי-השוויון בהתחלקות ההכנסות בחברה הישראלית, בעיקר בשני העשורים האחרונים.

מושגי יסוד

התחלקות הכנסות, עקומת לורנץ, מדד גיני, הכנסה ממוצעת לנפש או לנפש תקנית, הכנסה כלכלית, הכנסה כלכלית + תשלומי העברה – מסים (הכנסה פנויה)

סוגיות מרכזיות

1. כיצד מגדירים עוני? האם עוני הוא מושג מוחלט או מושג יחסי? מהי תרבות עוני?
2. כיצד מודדים את ממדי העוני?
3. מהם המאפיינים של האוכלוסייה הענייה?
4. המגמות העיקריות בהתפתחות העוני בחברה הישראלית בשני העשורים האחרונים
5. הסיבות העיקריות לגידול העוני בישראל
6. הקשר בין השקעה בהון אנושי, בין צמיחה כלכלית ובין עוני

הערה

הבנת הסיבות לגידול ממדי העוני תהווה בסיס לניתוח הרטרופקטיבי של כלכלת ישראל ביחידת הלימוד הרביעית.

רעיונות מרכזיים

1. גישות שונות להגדרת העוני: עוני כתופעה יחסית ועוני כתופעה מוחלטת. לפי הגישה הראשונה, פרט יוגדר כעני אם הכנסתו הכספית הפנויה לנפש תקנית נמוכה ממחצית ההכנסה החציונית. לפי הגישה השנייה, פרט הוא עני אם אין ידו משגת לרכוש סל מוגדר של מוצרים.
2. בישראל מקובל לראות בעוני מושג יחסי. הפרט הוא עני אם רמת חייו נמוכה מזו המקובלת בחברה שבה הוא חי.
3. קו העוני מוגדר כ-50% מההכנסה החציונית במשק (ההכנסה שמחצית האוכלוסייה נמצאת מעליה ומחציתה נמצאת מתחתיה).
4. תחולת העוני: שיעור המשפחות הנמצאות מתחת לקו העוני בכלל האוכלוסייה.
5. העוני בישראל שכיח בקרב משפחות גדולות, במשפחות שבהן ראש המשפחה הוא בעל הון אנושי מועט, במשפחות חד-הוריות, אצל קשישים, חרדים, עולים ובני מיעוטים.

6. הגורם המרכזי המבטיח היחלצות מעוני הוא יציאה לעבודה, ובמיוחד גידול במספר המפרנסים במשק הבית. בישראל, שיעור העניים העובדים הוא במגמת עלייה.
7. גורם רב-חשיבות להיחלצות מעוני הוא רכישת הון אנושי באיכות הרלוונטית לשוקי עבודה גלובליים.
8. ממדי העוני בישראל גבוהים במיוחד בהשוואה בין-לאומית. במיוחד קיים עוני בקרב ילדים.
9. מדיניות הרווחה של הממשלה, המתבטאת במערכת מסועפת של תשלומי העברה (קצבאות זקנה, קצבאות ילדים, דמי אבטלה וכו') ובאספקת שירותים ציבוריים, במיוחד חינוך ובריאות, היא מכשיר מרכזי לצמצום העוני ואי-השוויון בחברה.
10. שינויים מבניים במשק הישראלי שגרמו לשקיעתן של תעשיות מסורתיות ולעלייתן של תעשיות מתקדמות, תוך גידול בביקוש לעובדים בעלי הון אנושי רב – הם אחת הסיבות החשובות לגידול ממדי העוני בישראל. מגמות אלו התחזקו על-ידי חשיפתו של המשק הישראלי לתהליכים גלובליים.
11. תחרות עם עובדים זרים המוכנים לעבוד בשכר נמוך, עוני מתוך בחירה, גלי עלייה בהיקף גדול למשק בעל צמיחה נמוכה ומערכת תמיכות שאינה תומכת עבודה – כל אלה גורמים לירידה בהשתתפות בכוח העבודה בישראל (בעיקר גברים).
12. מדיניות הרווחה בישראל מצמצמת את ממדי העוני באופן ניכר.
13. השקעה בהון אנושי איכותי והגדלת הנגישות של קבוצות אוכלוסייה עניות להשכלה גבוהה יותר – אלה הם כלי המדיניות החשובים ביותר לצמצום העוני, במיוחד בדור הבא.

מושגי יסוד

מדיניות רווחה, השקעה בהון אנושי, קו עוני, תחולת העוני

פרק 10: מושגי יסוד במאקרו-כלכלה

מטרות

- הנבחנים יבינו את ההבדל בין מיקרו-כלכלה ובין מאקרו-כלכלה.
- הנבחנים יבינו תופעות מאקרו-כלכליות, כמו אבטלה ואינפלציה, ואת הקשרים בין המשתנים המאקרו-כלכליים הבסיסיים.
- הנבחנים יבינו את הקשר בין התרחשויות היסטוריות (למשל, השפל הכלכלי הגדול בראשית המאה ה-20) ובין התפתחותן של תאוריות כלכליות.
- הנבחנים יהיו מסוגלים לנתח את המדיניות הכלכלית ויבינו את השיח הציבורי בנושא המדיניות הכלכלית.
- הנבחנים יבינו את הרציונל להתערבות הממשלה במשק כאמצעי להיחלץ ממשברים (אבטלה ואינפלציה).
- הנבחנים יכירו ויבינו מודל מאקרו-כלכלי פשוט ויהיו מסוגלים להשתמש בו.
- הנבחנים יבינו שמודל מאקרו-כלכלי נותן מענה לשאלות שהמודל המיקרו-כלכלי אינו עוסק בהן.
- הנבחנים יבינו שלכל מודל יש מגבלות.

סוגיות מרכזיות

1. מהן תופעות מאקרו-כלכליות?
2. כיצד הסבירה הגישה הכלכלית הקלאסית את המנגנון של השגת שיווי-משקל כללי?
3. הטענה המרכזית של המודל הקינסיאני: ייתכן שיווי-משקל באבטלה.
4. כיצד נקבעת הרמה של התוצר הלאומי?
5. כיצד קיינס תופס את תפקידה של הממשלה בייצוב המערכת הכלכלית?

רעיונות מרכזיים

1. תופעות מאקרו-כלכליות הן תופעות המתייחסות למערכת הכלכלית כולה ולא ליחידה כלכלית בודדת (פירמה או שוק של מוצר יחיד). התופעות המאקרו-כלכליות העיקריות הן צמיחה, אבטלה ואינפלציה, וחקר תופעות אלו נקרא **מאקרו-כלכלה**.
2. הניתוח המאקרו-כלכלי עוסק בקשרים שבין משתנים מצרפיים, כלומר משתנים המתייחסים למערכת הכלכלית כולה: רמת המחירים, הצריכה הפרטית, הצריכה הציבורית, ההשקעה במשק, האבטלה במשק ועוד.
3. המשתנים המאקרו-כלכליים העיקריים נמדדים בערכים כספיים, במחירי השוק של המוצרים השונים. (הכסף מהווה יחידת מדידה המספקת מכנה משותף לצירוף המוצרים השונים).
4. משתנים מאקרו-כלכליים עיקריים במשק סגור הם: תוצר מקומי גולמי (תמ"ג), תוצר לאומי גולמי (תל"ג), הכנסה לאומית, רמת מחירים, שער הריבית, ביקוש מצרפי, צריכה פרטית, השקעה, צריכה ציבורית. במשק פתוח יש להוסיף את המושגים: יבוא ויצוא.
5. תוצר מקומי גולמי (תמ"ג) כולל את סך הסחורות והשירותים שנוצרו בתחומי המשק בפרק-זמן נתון. הכנסה לאומית שווה לסך ההכנסות הכלכליות שקיבלו גורמי הייצור המועסקים בתחומי המשק בפרק-זמן נתון.
6. הכלכלנים הקלאסיים התייחסו לשווקים של המוצרים והשירותים הבודדים. במודל הקלאסי, מצב של **שיווי-משקל כללי** מתקיים כאשר כל השווקים נמצאים ב**שיווי-משקל בו-זמנית**. (מחירי כל המוצרים וגורמי הייצור נקבעים בשווקים בעת ובעונה אחת עם קביעת השכר בשוק העבודה. לפי תפיסה זו, אבטלה היא תופעה זמנית שכוחות השוק יביאו לחיסולה).
7. הצגת המודל הקינסיאני¹ חוללה מהפכה **קונספטואלית** במדע הכלכלה. המסקנה העיקרית של המודל הקינסיאני היא שכוחות השוק מוגבלים ביכולתם לפתור בעיות מאקרו-כלכליות, במיוחד מצבי משבר כמו אבטלה עמוקה ומתמשכת.

¹ המודל הקינסיאני (מודל מאקרו-כלכלי) פותח 160 שנה לאחר שאדם סמית פרסם את ספרו **עושר העמים** (1776) וטבע את המונח **היד הנעלמה** להמחשת- פעולתם של השווקים. המודל פותח על רקע 'השפל הגדול' – המשבר הכלכלי שהתרחש בשנות ה-30 של המאה הקודמת, כאשר התברר שכוחות השוק לא הצליחו לפתור את בעיית האבטלה.

8. טענותיו המרכזיות של קיינס :
- ייתכן שיווי-משקל כללי בשווקים ובמקביל קיומה של אבטלה בשוק העבודה. כוחות השוק מסוגלים להביא את המשק לתוצר של שיווי-משקל, אך אין ביכולתם להבטיח שיהיה זה תוצר של תעסוקה מלאה.
 - המודל הקינסיאני נותן לגיטימציה להתערבות הממשלה לצורך השגת מטרות כמו צמיחה ותעסוקה מלאה. (מבחינה רעיונית, זהו הבסיס להתפתחות מדינת הרווחה).
9. הביקוש המצרפי (AD) במשק סגור כולל :
- ביקוש לצריכה פרטית (C), התלוי בהכנסה ובשער הריבית.
 - ביקוש להשקעה פרטית ולהשקעה ציבורית (I) : ההשקעה הפרטית תלויה בשער הריבית, וההשקעה הציבורית תלויה במדיניות הממשלה.
 - ביקוש לצריכה ציבורית (G) : התלויה במדיניות התקציבית של הממשלה.
10. שיווי-משקל בשוק המוצרים יתקבל בנקודת החיתוך של הביקוש המצרפי וקו העזר המייצג מושג של היצע מצרפי.
11. התוצר של תעסוקה מלאה (Y_F) הוא התוצר המרבי שאפשר לייצר בתנאים הקיימים (טכנולוגיה, הון פיזי ועובדים המוכנים לעבוד).
12. כאשר המשק נמצא בשיווי-משקל באבטלה, קיים פער דפלציוני. כאשר המשק נמצא בשיווי-משקל בתעסוקה מלאה וקיים עודף ביקוש, קיים פער אינפלציוני.
13. במשק פתוח יש להוסיף לביקוש המצרפי את הביקוש למוצרי יצוא (EX) ולנכות את הביקוש למוצרי יבוא (IM).
14. במשק קיים שוק למטבע חוץ. מחיר מטבע החוץ (שער החליפין של המטבע המקומי) נקבע על-ידי הביקוש וההיצע של המטבע.
15. במשק פתוח, שינויים בשער הריבית (שינויים אקסוגניים) מביאים לשינויים בתנועות הון אל המשק וממנו ומשנים את שער החליפין. שינויים בשער החליפין משנים את היבוא ואת היצוא של המשק ואת תוצר שיווי-המשקל.
16. דילמות עיקריות בקביעת מדיניות כלכלית במשק פתוח :
- הורדת שער הריבית מקטינה היצע של מט"ח, גורמת לפיחות המטבע המקומי ולגידול ביצוא ובהשקעה. אם המשק בתעסוקה מלאה, קיים חשש לעליית מחירים. לעומת זאת, אם המשק באבטלה, התוצר יגדל והאבטלה תקטן.
 - העלאת שער הריבית תגדיל תנועות הון אל המשק (גידול בהיצע מט"ח) ושער החליפין ירד (ייסוף). הדבר יפגע ביצוא ובהשקעה ויגדיל את היבוא. אם המשק באבטלה, האבטלה תגדל עוד יותר. אם קיימים במשק לחצים לעליית מחירים, הם ייחלשו.
 - גידול בביקוש לצריכה ציבורית (הגדלת הגירעון בתקציב) במשק המצוי בשיווי-משקל באבטלה, יביא לצמצום האבטלה אך יגדיל את היבוא.
 - גידול בביקוש לצריכה ציבורית (הגדלת הגירעון בתקציב) במשק המצוי בשיווי-משקל בתעסוקה מלאה, יביא לעליית מחירים שבעקבותיה יגדל היבוא ויצטמצם היצוא.

17. למודל הקינסיאני הפשוט כפי שהוא מוצג כאן יש מגבלות. המודל מתבסס על ההנחה שגורמי הייצור הם הומוגניים ושהתוצר הלאומי הוא הומוגני. לכן, לדוגמה, לא תמיד תצטמצם האבטלה, שכן הון אנושי מסוגים שונים אינו מתאים באותה מידה לדרישות השוק. דוגמה נוספת לכך שתמיד רצוי להגדיל את הצריכה הציבורית גם במצב של אבטלה – כאשר לממשלה משקל גדול במשק, יש חשיבות להעברת משאבים למגזר העסקי.

מושגי יסוד

תופעות מאקרו-כלכליות, קיינס, צמיחה, אבטלה, אינפלציה, כסף, תוצר מקומי גולמי (תמ"ג), הכנסה לאומית, רמת מחירים, ביקוש מצרפי, תצרוכת פרטית, השקעה, תצרוכת ציבורית, יבוא, יצוא, כלכלה קלאסית, שיווי-משקל כללי, מדיניות רווחה, שער ריבית, שער חליפין, סטגפלציה, פער דפלציוני, פער אינפלציוני, פיחות, ייסוף

פרק 11: תקציב המדינה

מטרות

- הנבחנים יכירו ויבינו את התהליך הכלכלי והפוליטי של חקיקת חוק התקציב.
- הנבחנים יכירו סוגיות מרכזיות במדיניות התקציבית בישראל.
- הנבחנים יהיו מסוגלים ליישם את המודל הקינסיאני הפשוט לצורך דיון על התקציב.
- הנבחנים יהיו מסוגלים ליישם את הידע שרכשו בסוגיות של אי-שוויון, עוני, כשלי שוק ומעורבות ממשלה לצורך ניהול דיון מושכל במדיניות התקציבית.

סוגיות מרכזיות

1. מהן המטרות של תקציב המדינה? אני מציעה לכתוב "בקביעת
2. ההשפעות האפשריות של התקציב על צמיחה, על אבטלה, על אינפלציה, על עוני ועל אי-שוויון
3. הדילמות העיקריות שעמן מתמודד תקציב המדינה

רעיונות מרכזיים

1. תקציב המדינה נועד להשיג מטרות לאומיות, כלכליות וחברתיות.
2. תהליך התקצוב הוא תהליך של בחירה וויתור, שהממשלה מבקשת לקדם באמצעותו מטרות לאומיות, כלכליות וחברתיות במציאות של מגבלת מקורות. התקציב משקף את סדר העדיפויות הלאומי בפועל. התקציב מביא לידי ביטוי סדר-יום פוליטי ומגבלות כלכליות.
3. הממשלה מממנת את הוצאותיה באמצעות גבייה של מסים ומלוות מהציבור, מלוות ומענקים מחו"ל. גבייה של מסים ומלוות מהציבור משמעותה הסטת משאבים לאומיים מצריכה פרטית לצריכה ציבורית. מלוות מהציבור ומחו"ל מגדילות את מצבת החובות ואת נטל החזר החוב בשנים הבאות. לנטל החוב השפעה על ההשקעה ועל קצב הצמיחה במשק.

4. להגדלת נטל המס השפעה על התמריצים לעבוד ולחסוך. השפעת נטל המס על הצמיחה הכלכלית היא נושא מרכזי ושנוי במחלוקת בשיח הכלכלי.
5. לגודל של תקציב המדינה ושל מרכיביו השפעות מאקרו-כלכליות משמעותיות. הם משפיעים על שיעור הצמיחה, על האבטלה, על האינפלציה, על חלוקת ההכנסות ועוד.
6. למסים תפקיד כפול: מימון הוצאות הממשלה ומכשיר לחלוקה מחדש של ההכנסות במשק.

מושגי יסוד

הצעת תקציב, חוק התקציב, חוק ההסדרים, תקציב רגיל, תקציב פיתוח, חוב ממשלתי, החזר חובות, מצבת חובות, נטל חוב (מתוך התמ"ג), אגף התקציבים, ועדת הכספים של הכנסת

פרק 12: גלובליזציה

מטרות

- הנבחנים יכירו קשרים כלכליים בין מדינות העולם ויבינו את השפעתו של הסחר הבין-לאומי על משק קטן כמו ישראל.
- הנבחנים יבינו מהי גלובליזציה ומהם הכוחות המניעים את התהליך.
- הנבחנים יבינו את ההשפעות הכלכליות והחברתיות של הגלובליזציה בעולם ככלל.
- הנבחנים יבינו את השינויים שחלו בשוק העבודה עקב הגלובליזציה.
- הנבחנים יכירו ויבינו את השיח הביקורתי בנושא הגלובליזציה ויבינו מהי אנטי-גלובליזציה.
- הנבחנים יבינו את השלכות הגלובליזציה על הכלכלה ועל החברה בישראל.
- הנבחנים יכירו ויבינו את בעיית העובדים הזרים בישראל ויהיו מסוגלים לגבש עמדה מנומקת להתמודדות עם סוגיה זו.

סוגיות מרכזיות

1. מהו ההסבר לכך שהתהליכים הגלובליים מלווים בפגיעה במעמדם של רוב העובדים, במדינת הרווחה ובאיכות הסביבה?
2. האם מדינת הלאום יכולה להתגונן בפני נזקי הגלובליזציה ולהגן על האוכלוסייה מירידה ברמת החיים ובשכר? האם סוגיה זו היא אידאולוגית או כלכלית?
3. האם המפתח להתמודדות עם הגלובליזציה הוא איכות גבוהה מאוד של הון אנושי המוענק לאוכלוסיות רחבות והשקעות ציבוריות ופרטיות במחקר ובפיתוח?

רעיונות מרכזיים

1. גלובליזציה היא תהליך אינטגרציה בין מדינות העולם, שהוא הודות לפיתוח טכנולוגיות של תקשורת מחשבים בעשור האחרון של המאה ה-20. זהו תהליך המלווה בגידול בהיקף הסחר העולמי, בגידול בהיקף ובמהירות של תנועות הון בין-לאומיות ובהעברה מהירה של טכנולוגיות ומפעלים. התהליך מתבטא גם בניידות גדולה יותר של עובדים ובתנועה שלהם ממדינה למדינה.
2. המושג 'גלובליזציה' שונה מהמושג 'כפר גלובלי' שטבע מרשל מקלוהן בשנת 1967. כפר גלובלי מתייחס להשפעת המדינה על אימוץ דפוסי חיים אחידים, אופנות, מותגים ותרבות פופולרית בעולם (מקדונלד'ס, קוקה קולה, CNN). גלובליזציה היא תהליך כלכלי שמתייחס לסחר גלובלי, שוק הון גלובלי ותאגידים רב-לאומיים.
3. הכוחות המעודדים את תהליך הגלובליזציה הם אלה: המדינות העשירות (G7) ובראשן ארצות-הברית, המוסדות הבין-לאומיים ובעיקר קרן המטבע העולמית IMF, הבנק העולמי וארגון הסחר העולמי, תאגידים רב-לאומיים והמדינה.
4. הגלובליזציה פתחה הזדמנויות בפני מדינות, בפני תאגידים ובפני יחידים לצמיחה ולעושר, אך גם הגדילה את אי-השוויון בין מדינות ובתוך מדינות. הגלובליזציה עומדת במרכזו של שיח ביקורתי המתמקד בהשלכותיה השליליות על החברה ועל איכות הסביבה, בתרומתה למשברים פיננסיים וכלכליים בעולם, להעמקת אי-השוויון והעוני בעולם, להעמקת האבטלה ולניצול עבודת ילדים בעולם השלישי, ובכך שלא מימשה את הציפיות שתלו בה לצמיחה ולרווחה עולמיות.
5. הגלובליזציה יצרה קהילה גלובלית, שחיברה אליה את האליטות המקומיות, ניתקה אותן מהקהילה המקומית וגרמה לניתוק הקשר בין המעסיקים הגלובליים והניידים לעובדים המקומיים.
6. ישראל השתלבה בתהליך הגלובליזציה ונהנתה מיתרונותיו. (כמדינה קטנה וחסרת משאבים טבעיים אך עתירת כוח-אדם משכיל ויזמי, השתלבה ישראל בחזית הטכנולוגיה המתקדמת תוך צמיחה ושיפור ברמת החיים).
7. מחיר הגלובליזציה: פתיחת השערים לסחורות ולעובדים מהעולם השלישי הגדילה את האבטלה של עובדים מקומיים, גרמה לסגירת מפעלים ולגידול באי-השוויון תוך העמקת הפערים הכלכליים-חברתיים והעמקת העוני.

מושגי יסוד

גלובליזציה, אנטי-גלובליזציה, מגבלות סחר, ליברליזציה של שוק ההון, הפרטה, תאגידים (חברות) רב-לאומיים, קרן המטבע הבין-לאומית, הבנק העולמי, ארגון הסחר הבין-לאומי, גלובליזציה ולוקליזציה (הון גלובלי, עבודה לוקלית), קבלני-משנה, מיקור חוץ (Outsourcing), סיאטל, סדנאות יזע